

Papp Árpád

A GYÓGYÍTÓ BORBÉLYOK

Munkám azokról a borbélyokról szól, akik nemcsak a fej szőrzetének nyírását, formálását végezték. A foglalkozásnév számos nyelvben a latin barba – szakáll szóra vezethető vissza. A francia barbier, az olasz barbieri, a román és német Barbier, az angol barber, a szerb berberin, a török berber ugyanúgy gyógyíthatott, mint a parókakészítéssel is foglalkozó olasz parrucchiere, a spanyol peluquero, a francia perruquier vagy az orosz parikmaher. Egyszerűbb sebészi munkákat végeztek, ezek fontossági sorrendjében is első helyet foglal el a vérelvonással történő gyógyítás.

A gyakorlati megfigyelésekből kialakuló gyógyászat a vért viszonylag korán mint életprincípiumot kezelte. Hippokratésztől kezdve, aki a „humorápatológia atyjaként” tartható számon, írásos bizonyítékaink vannak a testnedvek, ezen belül a vér jelentőségéről.

Számos esetben megfigyelhető, hogy a népi gyógyászat azonos módszereket használ fel, mint a néhány évszázaddal előbbi hivatalos medicina. Ezért az etnomedicínáról írva ezen előzmények megkerülhetetlenek.

A humorápatológia (nedvtan) az európai gyógyászatban annak kezdete óta meglevő tanítás, melyet Hippokratész fogalmaz meg először, majd Galénosz és követői vesznek át. Az ember a makrokozmosz része, felépítése – Hippokratész szerint – vele azonos:

„Az emberi test vért, nyálkát, sárga és fekete epét rejt magában: ezekben lakozik a test természete, s ezek miatt szenved vagy egészséges. Akkor örvend tehát legtökéletesebb egészségnek, amikor ezek az elemek helyes arányban keverednek benne minőségi és mennyiségi szempontból egyaránt, s ezért eszményi a keveredésük. Van olyan betegség, amikor ezen alkotóelemek egyike vagy hiányzik, vagy túlsúlyba kerül, vagy pedig a testen belül elkülönülve nem olvad össze az összes többivel.”¹ Ez az első olyan leírása a nedveknek, mely meghatározta a további évezredek orvostudományát is.

Hippokratész elvén két gyógyítási mód lehetséges: az egyik diétával és életmód-szabályozással, a másik érvágással és köpölyözéssel igyekezett a felborult harmóniát helyreállítani. Hippokratész tanításai a középkorban újra erőre kapnak az Appennini-félsziget déli részén is: a salernói iskolában, amelyet az

első orvosi iskolának tekinthetünk, hashajtással, beöntéssel, érvágással és köpölyözéssel gyógyítottak.

Az iskolák javarészt az egyház égisze alatt működtek, a zsinatok határozatai, melyek az orvostudomány irányában általában tiltások voltak („Ecclesia abhorret a sanguine”²), kifejtették hatásukat. Az első időben még csak a pap-orvosokra vonatkozó tiltás feltételezhetően kiterjed a világi orvosok tevékenységére is. A középkori egyetemek megalakulása csak mélyítette a szakadékot a két tábor között, de az állandóan dúló háborúk miatt egyre keresettebb lett a sebész.

Fokozatosan beszűkül az a tevékenységi terület, melyen a sebészek bemutathatják tudásukat. A XIV. század elején nagyobb szabású műtétet nem végeztek. Működési körükbe az érvágás, köpölyözés, tályogmegnyitás, daganatok eltávolítása, idegen test kivétele, csonttörés és ficam gyógykezelése tartozott.

Igen figyelemreméltó, hogy pontosan kimutatható mind a klasszikus, mind a salernói iskola doktrínájának határozott használata akár Pápai Páriz Ferenc, akár Felvinczi György gyógyításról írott munkáiban³. Nem tekinthetjük előfordulásukat véletlennek. Vélhetően a megrögzült testfelfogás éltette az elképzelést és a gyógymódot egyaránt.

A *Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára* alapján a magyar köpöly szó szepesi szász eredetű, a köppel, kepl, Kopf szóból származik, pohár, ivóedény, fej a jelentése. Latin előzménye: cuppa, cupa, poharat jelent. A bajor–osztrák köpfeln köpölyözés jelentésű. A szócikk szerzője megjegyzi még, hogy „a gyógyfürdőikért gyakran látogatott szepességi szász városok nyelvéből kerülhetett a magyarba”.⁴ Első előfordulási helye a Gyöngyösi Szótár, 1560 körül: „feredeshez valo ezkeozeok: vt sunt lepedeo, keopeol, harazt szalma suwegh”. Ez utóbbi egy szívóharang, mellyel a bőrfelületen fokozzák a helyi vérbőséget. Vele rokon módszer a pióccal történő vérelvonás.

A pióca, pióka, pijavica stb. „szláv eredetű szócsalád. A szláv szavak ugyanannak az alapszónak más-más képzős származékai, az alapszó azonban nem tisztázott. Az egymástól függetlenül átvett szavak közvetlen forrása nem határozható meg pontosabban; a magyar nyelvöldrajz mindenesetre arra mutat, hogy a pióca nyugati vagy déli szláv átvétel lehet, a pióka viszont kétfélől: a szlovénből, szerb-horvátból, továbbá a keleti szlovákból, kárpátukránból is átkerült.”⁵

A pióca szó Verancsics Faustus: *Dictionarium quinque . . . linguarum . . .* Velencében kiadott munkájában található először (1595). „Később pieucze, piocza, pivotzázzák, pijóca, piúcza alakban fordul elő.”⁶

A pióca 1533-ban „Nadal pioka” alakban található meg, majd pióka, pijóka, piuka formában.

A Váradi Regesztum 1214-ben „de villa Nadal” alakban rögzíti, később Nadalthov, Nadalos, Nadaliusto helynévként is olvasható.

A betegségek vérelvonással járó általános módszerét már a honfoglaló magyarok is ismerhették, s végezhatték is akár ökörszarvval, mint Indiában⁷, Finnországban⁸ vagy a Szatmár megyei Széren⁹ ma is megfigyelhető. Azt a feltevést pedig, hogy valami belső feszültség (fejfájás tüneteit mutató betegségek) enyhítésére utat nyitottak a testen, bizonyítja a trepanált koponyaletek nagy száma.¹⁰

Az újkor emberének gyógyulás iránti vágya egy viszonylag kisszámú szolgáltatórétegre, a fürdősökre, sebészekre és borbélyokra támaszkodott. Ritkaságszámba ment a művelt és magasabb képzettségű sebész, míg a borbély és fürdő mûtétekre is kapható. A magyar sebészek nemritkán akkora károkat okoztak, hogy aki csak tehette, inkább a hatásosnak hitt gyógyítókhoz fordult, vagy az előkelőségek inkább drága pénzen hozattak udvarukba olasz, francia vagy (újabb korban) német sebészeket.

A köpölyözésre a fürdőmesterek, a borotválásra a borbélyok tartották magukat kizárólag jogosultnak.¹¹ Cégtáblaként az előzők törülközött, míg az utóbbiak érvágó tálat tettek ki, amely a mai napig díszleg a borbélyműhelyek ajtaja fölött. Heves vetélkedésüknek nemritkán királyi rendelet vetett véget. I. Lipót király 1698. szeptember 25-én kelt mandátumában a köpölyözésre kizárólag a fürdőmestereket jogosítja fel . . . 1734-ben a nagyszombati fürdőmesterek régi jogaikra és szabadalmaikra hivatkozva elperlik a köpölyözés jogát a borbélyoktól.¹²

A német sebészek általában protestánsok, a magyarok katolikusok voltak. Ez utóbbiak az úrnapi körmenetekben céhzászlójuk alatt jelentek meg. A protestánsok a körmenetben való megjelenést megtagadták (véltetően ezért kerülnek bele a céhszabályzatokba a körmenetek kerülése miatt kiszabható büntetések).

A céhek védőszentjeinek megválasztásában több szempont érvényesült. A céhalapítások ideje a rekatolizációra esett, ezért a hagyományosan orvos-gyógyító szentek (Kozma, Damján, Árpád-házi Szt. Erzsébet) mellett a város (Eger esetében olajban főtt Szent János) védőszentje vagy vitézsége (Kőszeg városában Szent László), igen gyakran pedig a gyógyító gyakorlattal összefüggő attribútuma alapján lett a borbély- vagy sebészcéh patrónusa. Ezért találjuk meg a védőszentek között Peregrinust (Kassa), Lőrincet (Buda), Xavéri Ferencet (Buda), Keresztelő Szt. Jánost (Pozsony) is a patrónusok között.

A seborvosok nincsenek a borbélyoktól szigorúan elválasztva. Mesterektől vagy sebészcéhekben nyernek kiképzést, esetleg orvosi egyetemeken (Salerno, Bologna) tanulnak, de ezek száma elenyésző.

A céhekben kitanult sebészek alkották a vándorkirurgusok gárdáját.

A felcser, feldscheerer, feldsher, tábori sebész eredetileg katonakirurgus volt, de később a polgári seborvosokat is felcsereknek nevezték.

A borbélyok, sebészek és fürdősök céhalapításra – a gyakori ellenségeskedés ellenére – nemcsak külön-külön, de együtt is vállalkoztak. Ennek a céhalapítási kötelezettség volt az oka. Több céh alakul meg, melyek között a főcéhek meghatározó jelleggel bírtak.

A céhkataszter tanúsága szerint az első szabadalmat szerzett borbélycéh a tokaji (1557), ezt követi a nagybányai (1572), az esztergomi (1597), majd további huszonkettő a legkésőbbi alapítású pancsovai borbélycéhig (1842). Valamivel korábban kapnak szabadalmat a társult borbély-seborvos céhek, így az első, a pozsonyi már 1540-ben, utána a kassai (1557), majd a soproni (1619), és még további négy.

Fürdő és seborvos céhszabadalmat először a Szepes megyei Lócse számára állítanak ki (1622-ben).

A céhesedés üteme leggyorsabb a török pusztítástól megkímélt Nyugat-Dunántúlon a XVIII. században, valamint Északnyugat-Felvidéken volt, az Alföldön a XIX. században indul meg.

A mezővárosi és falusi kézművesek nem polgárok, hanem jobbágyok, zsel-lérek. Számos iparágban nem alakul ki céhszervezet, a mezővárosi és falusi mesterek jelentős része mint háziiparos és parasztiiparos működik.

A XVIII. század elején kialakuló mezővárosi és falusi céhek kézművesei többnyire az új telepések közül kerültek ki¹³. A kézművesipar kialakulásakor lényeges tényező volt a földesúri uradalmak szükséglete. Azokat az iparágakat igyekeztek legelőször szabályozni, melyekre igény mutatkozott.

A borbélysebészek gyógyítási jogosítványa csak a külső sebészi betegségekre terjedt ki, de esetenként belgyógyászattal is kénytelenek voltak foglalkozni.

Az artikulusok felsorolják az elkészítendő szereket és tevékenységeket is. A főlős számú mester munkavállalását meggátolandó kerülnek az artikulusokba a védőintézkedések.

A tokaji borbélyok (1557) ezt a következőképp fogalmazták meg. (MOL C25 Acta mechanica, 58. cs. No 1/38):

„Mindeneknek előtte hogyha valamely új Mester az mi Borbely Mesterségünkbe be akar állani az Tanátstul Ins Civile az mint Szokot közönségesen mondatni az Concivissagot megnyerje és felvegye. Ismet Jó erkölcsű tiszta életű legyen, Sőt a Borbely Mestersegen jó modgyával tanult légyen, meg esmérni tudgya az emberi testnek betegségét, melj őket főképen illeti, tudnia illik is, merje és tudgya az Sebeket es kelevényeket meggyogytani, tudjon helyesen eret vágni, fogokat vonni; Törött és kimerült vagy ki ficzemült csomokat helyre állatni, es az dagadásokra s egyéb Sok féle kiliseket meg tudgya gyógyítani, Flastromokat és keneteket tudgyon csinálni; es annak felette tartozik meg csinálni az Mesterek előtt ezeket amelyek következnek az Flastromok: tudnia illik Griseust, Camp-foratust, Diaqvilon Flastromokat, a zöld színű Flastromot, Deaficart, Oxicrotiomot, Populleont, Gyptiacumot az az Diacoriot, Eöldöklő Flastromot és Görög Flastromot melyet közönségesen öklelő irnek neveznek.”

E szerek némelyikének haszna ma sem ismeretlen. A közelmúltban látott napvilágot Csokonai Vitéz Mihály apjának, a kirurgusmester Csokonai Józsefnek recepteket, naplóját tartalmazó igen értékes könyve. A mestervizsgákkal azonos időből származó receptgyűjteményből megtudhatjuk, hogy bizonyos flastromok, írek mely betegségekre voltak használatosak a XVIII. században. „Az Eplastrum-ok (flastromok, tapaszok) a régi orvosi gyakorlat igen kedvelt gyógyszerei voltak. A legkülönbözőbb súlyos, lázas megbetegedésekben, máj- és lépdegánatok, gyulladások, kólikák, bélgörcsök, krónikus obstitatio, törések, ficamok, zúzódások stb. esetén, rendszerint ruhára kenve, a megfelelő testrésze vagy szervre erősítve, előszeretettel alkalmazták azokat.”¹⁴ Az artikulusokban szereplő vizsgatételek eltérő megnevezéseinek

megfejtésében emellett a négy nyelvű Taxa Pharmaceutica, valamint Kóssa Gyula gyűjteménye volt segítségemre.¹⁵

A szabályzást, amellyel részletesen körvonalazták a sebészek, borbélyok, fürdősök és bábák hatáskörét, Torkos Justus János dolgozza ki 1742-ben, majd 1745-ben országos hatályú lesz.

Ebben olvasható, hogy a sebészek a rájuk bízott betegeket lelkiismeretesen gyógyítsák, maguk pedig józan életet éljenek. A doctorokkal szemben tisztességtudóak legyenek, utasításait hajtsák végre pontosan. Gyógyszereket a gyógyszerészek kárára ne készítsenek, ne áruljanak. Súlyos esetekben a céhtársakkal tanácskozzanak. Higanyal kezelendő nyálfolyási kúrát orvosi tanács nélkül ne kezdjenek. Sebesültek és holtak szemrevételezéséről kötelesek illetékes helyen beszámolni. Ne nyereszkedjenek. Ennek meggátlására árszabást is készítettek.

Emellett a vagyonosabbak és előkelők esetében a discretio adása is teljesen bevett szokás volt.

A szolgáltatóiparosok sorában, a terciér szektorban nyilvántartott borbélyok anyagi helyzetéről nem végeztek átfogó vizsgálatot. Ez annál indokoltabb lehetne, mert a közfelfogás szerint megvetett szakmájuk nem feltétlenül járt anyagi hátrányokkal.

Adataink vannak arról, hogy például Pozsonyban viszonylag előkelő helyet foglaltak el vagyoni helyzetüknél fogva, amint erről a hagyatéki leírások is tanúskodnak.¹⁶

Egy, a Kiskunhalasi Múzeum adattárában található hagyatéki leírás alapján képet alkothatunk a kisváros egyik borbélyának anyagi helyzetéről.

Kiskunhalas – hagyatéki leírás

Nr 30 Fasc 2. Sub H.

Néhai Szigeti Ferencz Jóságának inventárioma

De Anno 1780 de 5 Aprily

In Anno 1780 De 5a Aprilis Fő Biro Nemzetes Péter István uram által examináltatván Nehai Borbély Szigeti Ferencz javainak inventálatására, melyeket így találtunk, 1o Vagyon egy Ház Komáromi Jozef Szomszédságában az Urcza Szegeletén.

2o Ipa Ura Ketskeméti László István adott hatvan borozdából álló szőlőt, maga tsinálmányából, moftani szőlője végiben.

3o Volt két darabb marhája, t.i. egy tavalyi Tino, melyet még életében el adott maga Szigeti Ferencz és annak árát öregebb Fijának Benjáminnak adta, ismét egy harmadfű Űszőtske, melyet kisebb idejű Mihály fijának hagyott, mely is még meg vagyon.

4o Borbélyi Professiójához tartozának Mű Szerei, ugy mint két tok be

*retva in Nro 12 köpölözöd szerszám 8 réz 15 üveg köppöl, vágo
 egy tokostol, és réz méises. Fog vono 1, Pellikán 1, Taszito 1, Er vá
 go 2, Borotva kő 1 Ezen professiohoz tartozando Manuale Chy
 rurgicum nevezetű Könyv. Többi pedig Liliomok völgye, Zen
 tel Hegedűje, Arany Lántz Veleje, egész Soltáros Könyv.
 5o Két Láda, mellyben vagynak t.i. egyikben Mű szerei, másokban, 2 abrosz
 2 kendő 1 lepedő 1 süítő abrosz 2 ingváll, 2 also ing 1 selyem arany
 virágu egész tsipkés régi meg avult jegy kötény 1 Roka torkos
 mente, vad galamb színű arany szerszámra.
 6o Ágyi eszközök 1 Nyoszollya, 4 derék ally 6 vánkos 2 paplan, 1 Selyem
 Keszkenő.
 7o Karos szék 1 asztal 1 fiokos fogas 1 almarium 1 szita
 6 Tál 3 Fa Tanyér 2 Borotválkozó réz tál. 2 Tepszi 2
 viz hordo edény olombol valo, bortválkozásra valo 2 fetskendő
 rézbűl valo 1 ollo és 1 Hordo 3 akos 1 Désa 2 viseltes vödör
 1 ros December és egy rövid mente.
 Mellyek hogy ekképpen inventáltattak légyen, fine omni Feru
 putto attestalom. Die Anno ut Supra. Halass
 Senator Kochi Mihály
 Tizedes Buda Mihály*

Tanulságos összefoglalni a hagyatéki leírást. A sarkon álló ház előnyös lehetett műhely nyitására. Apósa, „Ketskeméti”, a saját szerzeményű – valószínűleg vásárolt – szőlőjéből juttat a borbély számára. Szerszámait alapján borotválhatott, fogat húzhatott, köpölyözött és eret vágott „Néhai Szigeti Ferencz”. Kiskunhalason nem volt borbélycéh. A borbély helyét a település társadalmában nem tudjuk pontosan megállapítani, csak párhuzamokat vonhatunk.

Bizonyos akkor még gyógyíthatatlan betegségek megjelenése után nemcsak Magyarországon, de másutt is a perifériára szorultak a vérrel is foglalkozó borbélyok amiatt, hogy a fürdők, fürdősök is a betegségek forrásai voltak.

A borbélyok gyermekeit, akiket apjuk valamilyen mesterségre kívánt taníttatni, más céhek nem voltak hajlandók felvenni. Külön királyi rendeletnek kellett megparancsolni, hogy a fürdősök, borbélyok gyerekei kézművességre vagy bárminő mesterségre felvehetők.

. . . borbélyhoz más iparos lánya nem mehetett . . .¹⁷

A megvetésből azután divat és rajongás lesz, mikor már nemesek is borbélycéhekbe állottak a XVIII. században, addig csak az ötvöscéhek voltak nemesi érdekeltségük.¹⁸

A török hódoltság alól felszabadult területek egészségügyi viszonyai rendezetlenebbek voltak a királyi Magyarország vagy Erdély viszonyainál. Ez adott lehetőséget egy egységes egészségügyi rendeletet hozatalára. Mária Terézia 1770-es rendelete (Normativum Sanitatis) a polgári és katonai egészségügyi személyzetre osztotta a tanult vagy félig tanult gyógyítókat.

A városi (birodalmi) fizikusok a legtöbb esetben külföldiek voltak, nem értettek a nép nyelvén. Ezért a lakosság inkább az őket megértő, közülük származó alacsonyabb képzettségű borbélyokhoz fordul segítségért.

A borbélyoknak és fürdősöknek a jelentősége, az egészségügyben betöltött szerepük egyre inkább csökkent. A gyógyítással foglalkozó borbélyok már házalásra is kényszerültek. A műhely falai közül történő kilépés oka vélhetően a munkakör beszűkülését magával vonó orvosképzés megindítása, a tanult konkurencia megjelenése.¹⁹

„A századfordulóig alig-alig szűnt a köpölyözés szokása. Az érvágás már korábban elmaradozott mögötte, ebben kevésbé bíztak. Csak az első világháború után tündeztek el a híres köpölyöző helyek, részben a közegészségügy javulásával, a kórházak elszaporodásával, részben a nép felvilágosodásával, vagy szigorúbb rendeletek következményeképpen. (A XIX. század 80-as éveiben betiltották a fürdősök és borbélyok köpölyözési jogát.)”²⁰ A tiltások természetesen ott lehettek csak eredményesek, ahol a borbélyok munkája már csak a hajnyírásra korlátozódott. Másutt, a közegészségügy viszonylagos fejletlensége miatt továbbra is megmarad köpölyözési, érvágási, foghúzási gyakorlatuk. Ezt példázza a magyarkanizsai gyűjtés.

Nem hagyható figyelmen kívül az a rendkívül érdekes következtetés sem, melyet *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke* 1885-ös adatai alapján vonhatunk le. Az itt felsorolt vármegyék, székcek és a főváros, tehát az ország egész területére vonatkozó összeírás alapján akkor 742 településen volt borbélyüzlet, összesen 2150. Ezek közül Bács-Bodrog, Torontál és Temes megyének 362 településén összesen 1188 üzletet írtak össze. A három vármegye adta az ország borbélyüzleteinek több mint felét.²¹ Nem magyarázhatjuk ezt a vidéknek a gazdaságban betöltött vezető szerepével. Sokkal inkább az orvosi ellátás hiányosságaival, illetve a borbélyok e téren betöltött jelentős szerepével hozható összefüggésbe.

Ha feltételezzük, hogy az egészségügy állapota még a második világháborúig sem változott gyökeresen, bizonyítható, hogy a borbélyok nemcsak haját és szakállt, bajuszt nyírtak, hanem a kisebb egészségügyi beavatkozásokat is elvégezhettek.

A köpölyözés helye egy vajdasági községben (1945–1990)

Nagyszüleim, Palotás Antal (Magyarkanizsa, 1911) és Palotás Antalné Mózes Mária (Orom, 1911) Magyarkanizsán végezték a köpölyözést, mint az elbeszélésekből kiderül, utolsókként a településen a nyolcvanas évek végéig. A szakmát rokoni hagyatékként örökölték, minthogy előtte a településen csak két borbély gyakorolta 1920 és 1955 között: Brenner György (Brenner sógor) és második felesége, Palotás Etel, aki Palotás Antal nővére volt. Etel a férjétől megtanulta a köpölyözést, maga is végezte, de élemedett korára való tekintettel idővel abbahagyta.

Amint naplójukból²² kitűnik, a több mint háromszáz, hosszabb-rövidebb ideig köpölyözésre járó személy jelentős hányada, mintegy harminc százaléka továbbra is a régi „köpüzmester” utódjához fordult bajainak orvoslására, a gyógyítás így a „családban” maradt.

Palotás Mária elbeszélése alapján egy másik, fontos tényről is tudomást szereztem: az orvosok recepttel küldték a betegeket a köpölyözőhöz a két világháború között, esetenként még a hatvanas években is, a recepten a lecsapolandó vér mennyisége volt feltüntetve, deciliterben. A később praktizáló orvosok

már csak tudomásul vették a gyakorlatot, de nem ösztönözték továbbélését. Tehát a betegek első csoportját az orvosi utasításra köpölyözötték alkották.

A köpölyözötték másik csoportja azok közül került ki, akik ismerősöktől, rokonoktól tudomást szerezve a gyakorlatról mentek nagyszüleimhez, vagy azelőtt Brenner Györgyhez és feleségéhez.

Úgy vélhetnénk, az orvosok működését nem igazán tartották eredményesnek, inkább a régi bevált módszert részesítették előnyben. Bevett gyakorlatnak tekinthetjük a hagyományos „köpűzéshez” folyamodást, leszámítva a belgrádi, újvidéki és torontálvásárhelyi (Debelyacsa) „pácienseket” (akik rokoni szálakkal kötődtek Kanizsához), egy negyven kilométeres körzet gazdasági súlypontját képező Szabadka–Magyarkanizsa útvonal mentén fekvő összes települések betegeinek nagy része felkereste Palotás Antalt és Máriát, de Kanizsa adta a gyógyítandók javát, ami a nem hivatalos gyógyítók működőképességének, életképességének bizonyítéka.

Nagyszüleim tevékenysége tehát betöltötte azt az űrt, melyet a hivatalos gyógyítás hagyott maga után, illetve kiterjedt arra, amit a betegek elképzelése szerint az orvosok már nem tudnak hatásosan gyógyítani. Jó gazdasági érzékkel felruházva, több esetben is tanúbizonyságát adták a piaci szükségyszerűségek felismerésének: pl. a temető mellett lakva virágot neveltek, elsősorban eladásra. Nagyanyám elmondása alapján, aki a gazdasági vállalkozások zömét irányította a családban, hiánycikk, a már említett rózsák mellett piacképes gyümölcs (elsősorban körte) termesztése volt a cél.

Másrészt nagyszüleim köpölyöző gyakorlata is egyedülálló volt a térségben, tehát gazdasági vállalkozásnak tekinthetjük.

Tevékenységük ideje alatt Magyarkanizsa azon részén laktak, melyet a második világháború alatt a magyar kormány a szegények lakáskörülményeinek javítására alakított ki: a Budzsákon építtetett vályogból szabványházakat.

Magyarkanizsa Tisza menti agrártelepülés, lakosai az ötvenes évekig főképp földműveléssel, kubikosmunkával foglalkoztak. Az iparosréteg csak a legszükségesebb igényeket elégítette ki. A helyzet a háború után változik, a munkaképes lakosság mobilis rétege Észak-Bácska ipari központjába, Szabadkára jár dolgozni, majd oda is költözik, vagy vendégmunkára nyugati országokba megy. Marad tehát a hagyományosan földhöz és településhez kötött idősebb korosztály, ők alkotják majd a köpölyözötték túlnyomó többségét.

Ebben a környezetben működött tehát Palotás Antal és Mária.²³

A továbbiakban interjúkból kiragadott példákkal illusztrálom tevékenységüket.

M: – Akkó asztán a levegőt kiszedte megint belüle, és megint ráragasztotta. Ujbú főragasztotta, hogy fojjon a vér (a poharakba, melyeket újból felragasztott). Vót, akibú úgy gyütt a vér, mint a bikábú. Pillanat alatt tele vót az a pohár. Akkó mikó kéccó ráragasztotta, hogy szívja még a vért, akkó bekente spiritussza, rátett egy ruhát, és akkó kész vót. Komplikáció semmi nem vót. Szóva nagyon sokan gyütték, vót ojan ember, aki minden hónapba gyütt.

Kitől tanultad meg a mesterséget?

A: – Az Etel nénitű, meg az urátú. Férjhön ment egy borbélyhon, oszt amikó meghalt, akkó ő keszte e' csinálni, amikó meg má beteg vót, akkó én kesztem csináni.

Előtte ezt a borbélyok végezték?

M: – A borbé'k. Vót itt előtte a Brenner borbé, meg a Jóna borbé, ez a kettő tudom, hogy csináta, mást nem tudok, hogy csináta vóna, asztán a nattata. Úgyhogy nincs most, aki csinájja Kanizsán."

A végén már csak a nagytata köpölyözött?

M: – Hogyne, legalább húsz évig, mer már előtte a másik házná is csináta. Huszonkét évig biztos csináta.

Hogy érezték magukat azok az emberek, akik hozzátok jöttek?

M: – Hát vérnyomásosak vótak, szédútek, főbuktak, vót, aki elesett a piacon, maj megmondom, V.-nének hitták. Regge korán, már öt órákó vagy négykó gyútt a szomszédasszonyáva. Annak az ura minden hónapba járt. A B. P. bácsi, azelőtt egy pár nappa vót. Aszonta az Anti, a nattatád: Nemtom mi van a Pista bácsiva, má megint gyün.

Na, mikó kimén a nattata kinyitni az ajtót, akkó lássa, hogy nem a Pista bácsi, hanem a V.-né. Megfogja nattatád a kezit, hótt hideg. Oszt integet a háta megett, hogy nem csinájja meg, mer olyan hideg vót a keze, mint a halotté. Akkó az aszongya hangossan (a személy, akivel a beteg jött): Csinádd meg, mer mán főbukott! Na, megcsináta a nattata, kétszáznegyven vót a vérnyomása. Utánna egy hétre, kettőre tanákozok vele a piacon, oszt aszongya: Mariskám, mondja meg a Tóninak, hogy az Isten ággya meg ott, ahun eggyet is lép, me' ha ő akkó meg nem csinájja nekem a köpüzést, én má a Bagi Szilvi kertyebe vagyok, a temetőbe.

Honnan jöttek, honnan tudtak az emberek arról, hogy köpölyöztök?

M: – Meghallották egymástú, meg tudod, hogy a Brenner csináta. Azelőtt a borbé húzott fogat, köpüzött, oszt akkó az fönmaradt, megesküdött az Etel nénive', oszt ide gyüttek lakni a Petőfi uccába, oszt nagyon sokan jártak.

Valamikó az orvosok kútték a betegetek, kútte a Gajó, a Kock, a Dömötör, a Dömök, a Rokszer, a Topolác, ezek mind kútték, írták a receptre, hogy Brenner bácsi, vegyen ki egy decit, kettőt, kettő és felet, attó függött, mennyi vót a vérnyomása, és akkó jó vót.

Milyen volt a vér, amit kivettetek?

A: – Ilyenkö csunya fekete vér gyútt ki, nagyon sötét. Ha már piros gyútt ki, akkó má levették a poharat, akkó má tutták, hogy meg kő á'ni, megtürűték.

Csak a hátukat köpölyözték?

M: – Lábat is köpűztünk, ugyanúgy ráragasztottuk a poharat, ott is kivágtuk, oszt visszaragasztottuk, és kiszitta a vért.

És erre mikor volt szükség?

A: – Ha nagyon fáj a lába valakinek, oszt akkó vettük a vért, oszt akkó megkönnyebbűt.²⁴

M: – Énnekem is, nemtom, megláccike a lábomon, ott a malacom alatt, hogy izé, kéccc is vót rajta köpű. Az ritkán fordút elő, hogy valakinek a lábán kölljön köpűzni. Inkább a hátát köllött köpűzni.

A lényeg ez volt: a belső feszültség, magas vérnyomás megszüntetésére a szervezetből leengedtek bizonyos mennyiségű vért. A gyógyszerek szerepe vagy jelentősége másodlagos volt, a „páciensek” elsősorban a hagyományos módszerben, a köpölyözésben bíztak.

Összefoglaló

1. Nagyszüleim gazdasági indíttatású gyógyító gyakorlata az adott időszakban Magyarországon egyedülálló volt, s noha többen is hajlandóságot mutatnak folytatására, erre nem került sor.

2. Elsősorban a település betegei jártak hozzájuk, vagy régi, távolabbi betegek. Ennek ugyancsak gazdasági, illetve infrastrukturális okai vannak.

3. Egy specifikus foglalkozás kialakulása és gyakorlása nem sajátosság, hanem természetes következmény.

A sokoldalú, de mégis egy bizonyos foglalkozáscsoportot űző borbélyok, fürdősök tevékenységi köre a szakmák differenciálódásával beszűkül, profilt vált. Ennek ellenére maradtak olyan gyógymódok, melyeket a meghatározott és előírt hajvágás, nyírás mellett ők végeztek.

4. A gyógyítás során alkalmazott gyógymódok, ezek eszközei szükségszerűen egyszerűsödnek. Ennek szemléletes példája az a folyamat, melynek során a test minden részén használt köpöly helyén megjelenik az olcsóbb nadály.

5. Az ilyen eszközváltás előfeltétele a tartós, megrögzült betegségfelfogás.

6. A „rég, bevált” gyógymóddal való élés a régebbi (az 1930 előtt született) generáció sajátja, míg a gazdasági struktúraváltás, az egészségügyben bekövetkezett változás után születők (a mai középkorúak) már nem ismerik, vagy ellenzik.

Nem jelenti ez teljes elfeledését, bármikor újjáéledhet a gyakorlat, ha megfelelő divatja, ezt befogadó bázisa és a végzéséhez szükséges eszköz és specialista egy területen található.

Irodalom

- BALLA Ferenc, 1976: Prilog srednjevekovnoj istoriji zdravstvene kulture Bačke. Acta Historica.
- Dr. BALLA Ferenc–Dr. HEGEDŰS Antal, 1987: Az egészségügy szolgálatában (Bácska és Bánát egészségügye 900–1918). Forum, Újvidék
- BALOG István, 1981: Megyék és városok harca a limitációk körül a XVI–XVII. században. In: (Nagybákai Péter szerk.): IV. Kézművesipartörténeti Szimposium, Veszprém. Az MTA VEAB történelmi szakbizottsága. VEAB értesítő. 69–77.
- BENCZE József, 1957a: Az empirikus doktorkodásról és annak kéziratairól. OK 6–7. sz. 212–274.
- Dr. BENCZE József, 1958: Sebészmesterek és fürdősök Vas megyében. Különnyomat a szombathelyi Kórház Évkönyvéből. 417–432.
- BENCZE József, 1959: A magyar nép mesterséges gyógyfürdőiről, a füstölésről, gőzölésről. OK 12. 5–45.
- BENCZE József, 1960: A magyar paraszti érvágásról és kőpölyözésről. OK. 18. sz. 44–55.
- CSEJTEI István, 1990: A borbélymester hagyatéka. Debrecen
- CSIFFÁRI Gergely, 1982: Egri céhemlékek. Eger
- DANNER, Rolf, 1980: Schröpfkunst Bericht über die letzten Zeugnisse eines volkstümlichen Behandlungsverfahrens in Finnland. Curare. Vol. 3. 67–69.
- DÓKA Klára, 1984: A pesti sebészek céhlevele. OK. 105–106. 147–157.
- DOMONKOS Ottó, 1981: Soproni és Sopron megyei árszabások és limitációkataszterek tanúságai. In: (Nagybákai Péter szerk.): IV. Kézművesipartörténeti Szimposium, Veszprém. Az MTA VEAB történelmi szakbizottsága. VEAB értesítő. 45–61.
- EPERJESSY Géza, 1967: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon. Akadémiai Kiadó. Budapest
- EPERJESSY Géza, 1988: A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest
- FERENCZY Imre, 1973–74: Népi gyógy módok a bánási magyarok körében. Néprajzi dolgozatok 28. Szeged
- FARKAS Árpád, 1978: Gaál Antal nagykállói borbélyorvos (1838–1900). OK. 85. sz. 151–154.
- FARKAS József, 1967: Bakos Ferenc, a mátészalkai parasztorvos. Józsa András Múzeum Évkönyve. 10. 145–182. Nyíregyháza
- FÖLDEVÁRY László, 1896: A pápai helvét hitvallású chirurgusok panaszai és céhszabályai 1751-ben. Történelmi Tár. 2. sz. 373–382.
- GORTVAY György, 1953: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és az egészségügy története. Budapest
- GRYNAEUS Tamás, 1956: A fehértói gyógyítóember tudománya, Dóczi István gyógyító tevékenysége. EA P9/1956.

- GRYNAEUS Tamás, 1962: Nadály és nadályosok. OK. 26. 129–156.
- GRYNAEUS Tamás, 1971: Népi orvoslás. In: Juhász Antal (szerk.): Tápé története és néprajza. 759–783.
- GRYNAEUS Tamás, 1965: Népi orvoslás Orosházán. Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve.
- GRYNAEUS Tamás, 1993a Nagy Pálné Balog Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. Különlenyomat a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991/92–1. kötetéből. Szeged
- GRYNAEUS Tamás, 1993b Szegedi Kőrös Gáspár. OK. 141–144. sz. 27–52. Separatum
- HINTS Elek, 1939: Az őskori és ókori orvostudomány. Budapest
- HOPPÁL Mihály, 1990: Népi gyógyászat. In: Dömötör T. (főszerk.): Magyar Néprajz VII. Néphit, népszokások, népi vallásosság. 693–723. Akadémiai Kiadó. Budapest
- JÁKI Gyula, 1955: Sebészvizsga a XVIII. században. OK. 1. sz. 5–31.
- A jó egészségnek megtartásának módjáról, 1989: Szemelvények Mátyus István *Diaetetica* valamint Ó és Új *Diaetetica* című művéből. Magyar Hírmondó. Magvető. Budapest
- KAPRONCZAY Károly, 1982: A sebészet eszközeinek fejlődése a XV–XVI. században. OK. 97–97. sz. 141–151.
- KÓSSA Gyula, 1909: Régi magyar gyógyszervevek. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest
- KULCSÁR Imre, 1963: Adatok Moson megye feudális korának egészségügyi történetéhez. OK. 28. 83–261.
- LUDWIG István–EIBEN Ottó, é. n. Über die heutige Form des Schröpfens und seine alte Volkstümliche Anwendung. *Zeitschrift für Geschichte der Naturwissenschaften, Technik und Medizin*. 1. évf. 4. füzet, 91–103.
- A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára I–III. 1970: Benkő Loránd (főszerk.): Akadémiai Kiadó. Budapest
- MAGYARY-KOSSA Gyula, 1917: Adatok a magyarországi sebészet történetéhez. Budapest
- MAGYARY-KOSSA Gyula, 1929–1940: Magyar orvosi emlékek. I–IV. Budapest
- MÁNDÓKI László, 1959: A gyógyítás tudománya és a tudomány átadása Balatonszentgyörgyön 1957-ben. *Néprajzi Közlemények* 4/4 78–79.
- MAYER Ferenc Kolos, 1988: Az orvostudomány története. Téka Könyvkiadó. Budapest
- Medicusai és borbély mesterség, 1989: Régi magyar ember és állatorvosló könyvek Radványszky Béla gyűjtéséből. Kiadja az MTA Irodalomtudományi Intézete. Budapest
- Minden doktorságot csak ebből késértek, 1983: Szemelvények orvosi kézikönyvekből. Magyar Hírmondó. Magvető. Budapest
- NAGY József, 1896: Bácsmezei babonák. *Ethn.* VII. évf. 176–181.

- OLÁH Andor, 1956: Népi orvoslás, orvostörténet, orvostudomány. OK. 3. sz. 84–105.
- OLÁH Andor, 1965: Egy orosházi kenőasszony tudománya. Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve. 1963–1964. 289–336.
- OLÁH Andor, 1985: Fűben-fában orvosság. Békéscsaba
- OLÁH Andor, 1986: Új hold, új király! A magyar népi orvoslás életrajza. Gondolat. Budapest
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc, 1984: Pax Corporis. Reprint. Magyar Hírmondó. Magvető Kiadó. Budapest
- PÁRKÁNYI Dezső, 1913: Magyar orvosok és orvostudomány a XVII. században. Székesfehérvár
- PFLEIDENER Beatrix, (ed) 1991: Antropologies of medicine. Heidelberg
- PÓCS Éva, 1971: Népszokások. Nagyiván, Szolnok m. EA 17193.
- PREUSS, Julius, 1989: Biblisch–talmudische Medizin. Leipzig
- Régi magyar glosszárium, 1984: Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Berrár Jolán és Károly Sándor (szerk.). Akadémiai Kiadó. Budapest
- ROMANO, Jaša, 1973: Jugoslovenska bibliografija lekova i narodnih medicinskih rukopisa. Novi Sad
- SÁVAI János–GRYNAEUS Tamás, 1994: Tüdő Vince betegek. Devotio Hungarorum I. Szeged
- SCHWARZ Ignác, 1891: A fürdők történetéhez Magyarországon. Századok. 25. évf. 279–296.
- SUGÁR István, 1964: Az egri gyógyfürdő és fürdőkultúra története. OK. 31. 41–82.
- SZÁDECZKY Lajos, 1913: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Budapest
- SZENDREY Zsigmond–SZENDREY Ákos, 1941–1943: A Magyarság Néprajza IV. Betegség, gyógyítás. 237–243.
- SZLATKY Mária, 1977: Pettyéni Borbély Márton kéziratos orvoslókönyve. OK. 82. 27–51.
- SZULOVSKY János, 1995: A terciér szektor csendes forradalmához. In: Gyimesi Sándor (szerk.) A modernizáció alapjai Közép- és Kelet-Európában. Közép- és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ Társadalom- és Gazdaságtörténeti Füzetek III. 157–191.
- TIMAFFY László, 1962: Orvostörténeti emlékek a mecséri „tudós gyógyember” hagyományaiban. Arrabona 4. évf. 207–216.
- TORKOS JUSTUS János, 1745: Taxa Pharmaceutica Poseniensis. Pozsony
- Új Magyar Tájéztató, 1992: B. Lőrinczy Éva (főszerk.) Akadémiai Kiadó. Budapest
- VAJKAI Aurél, 1943: Népi orvoslás a Borsavölgyében. Kolozsvár
- VAJKAI Aurél, 1948: A magyar népi orvoslás kutatása. Budapest
- VAJKAI Aurél, 1955: Parasztfürdőhelyek. OK. 1/55 76–106.
- Válogatás a hippokratészi gyűjteményből, 1991: Gondolat. Budapest

- VÁMOSSY István, 1901: Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban.
Pozsony
- VARJAS Béla, 1943: XVI. századi magyar orvosi könyv. Kolozsvár
- VIDA Mária, 1994: Művészet és orvostudomány a törénelmi Magyarországon.
Budapest
- VÖRÖS Károly, 1963: Francsics Károly veszprémi borbélymester pályafutása.
Veszprém megyei Múzeum Évkönyve 259–270.

Jegyzetek

- ¹ Válogatások a hippokratészi gyűjteményből. 1991:35.
- ² Hints E., 1939:II. 27. A Tours-i zsinat (1163) egyik határozata
- ³ Felvinczi Gy., 1693: A . . . Salernitana Scholának . . . Jó Egészségről...Irott Könyve
- ⁴ A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára 2. 1970:616.
- ⁵ A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára 3. 1976:200.
- ⁶ A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára 3. 1976:200.
- ⁷ Benedek I., 1982
- ⁸ Danner, R., 1980:73.
- ⁹ Denner R., 1980:79. és Pongrácz Judit szíves közlése nyomán
- ¹⁰ Grynaeus T., 1996:56–104.
- ¹¹ Bencze J., 1958:418. „A mohácsi vész előtti magyar századokban minden valószínűség szerint a sebészek és borbélyok, valamint a fürdősök mestersége, hatásköre, működési területe nehezen volt elkülöníthető a gyakorlatban.” Továbbá: Vámosy I., 1901:68.
- ¹² Vámosy I., 1901:72.
- ¹³ Eperjessy G., 1967:15.
- ¹⁴ Csejtei I., 1990:33.
- ¹⁵ Torkos J. J., 1745:28–29., Kóssa Gyula, 1909
- ¹⁶ Vámosy I., 1901:84–85.
- ¹⁷ Vámosy I., 1901:70.
- ¹⁸ Véleményem szerint az akkor meginduló orvosképzésre be nem jutókról lehetett szó.
- ¹⁹ Bencze J., 1960:50.
- ²⁰ Bencze J., 1960:51.
- ²¹ Szulovszky J., 1995:166–167.
- ²² A napló a gazdasági vonatkozású adatokon kívül a nagyszüleimnél megforduló betegekre is kitér; fel van jegyezve nevük, érkezésük napja, a fizetett összeg.
- ²³ A gyógyító személyekre vonatkozó irodalom bőséges. Csupán néhányat említek ezúttal: Mándoki L., 1959; Farkas J., 1967; Timaffy L., 1962; Sávai J.–Grynaeus T., 1993; Grynaeus T., 1956; Grynaeus T., 1993; Oláh A., 1965; Vörös K., 1963
- ²⁴ Hippokratész óta ismeretes gyógyászati elv, hogy a betegség, fájdalom helyén kell vért venni.